

De Wete

gedaan aan de leden van de Heemkundige Kring Walcheren

53e jaargang nummer 2 | april 2024

In dit nummer:

Remedies
tegen hondsdolheid

Bomen over
een boom

De plantage van
onze voorouders

Museum Het Oude
Brandspuithuis

Achttiende-eeuwse schriftjes met remedies tegen hondsdolheid

Kees Floor

Het aantal gevallen van hondsdolheid was in de achttiende eeuw op Walcheren en elders in de provincie niet zo groot. Toch zat de angst voor deze dodelijke ziekte er goed in.

Schrikkelijkster aller kwalen

De Middelburgse arts Samuel de Wind bereidde zich goed voor op de eventuele komst van patiënten. Hij noteerde in een

schriftje talrijke behandelingen van de ziekte. Ook particuliere receptenverzamelaars schreven recepten tegen hondsdolheid over en bewaarden die losse inlegvelletjes in hun eveneens handgeschreven kookboeken en receptenschriften. In grote delen van Europa had men

Dolle hond. (afbeelding uit *Huishoudkundig handboek voor den stedeling en landman*, Amsterdam 1800)

in voorgaande eeuwen te maken met hondsdolheid. Deze "schriklijkste aller kwalen" was een dodelijke ziekte met een akelige afloop, die ook in Zeeland incidenteel optrad. Men liep haar meestal op na een beet, krab of lik van een dolle hond. De ziekte veroorzaakt eerst rillingen, koorts, braakneigingen en hoofdpijn, gevolgd door een steeds erger wordende kramp in de spieren. Het hele lichaam gaat schokken en er treden verlammingverschijnselen op. Ook krijgt de patiënt problemen met slikken en ademhalen. In een vergevorderd stadium van de ziekte kan de ongelukkige een grote afkeer van en angst voor water ontwikkelen. Om die reden werd hondsdolheid ook wel waterrees genoemd.

De tijd tussen het besmet raken en ziek worden duurt meestal tussen de twintig dagen en drie maanden, met uitschieters tot wel negen maanden of meer. Sommigen, die zich bewust waren van de risico's van een beet, konden destijds dan ook geruime tijd in zenuwslappende onzekerheid verkeren of ze de ziekte al dan niet hadden opgelopen. Anderen daarentegen waren op het moment dat de ziekte zich bij hen openbaarde allang weer vergeten ooit door een hond te zijn gebeten.

Overheidsmaatregelen

Bij uitbraken van de ziekte zagen lokale en provinciale overheden zich genoodzaakt in te grijpen. De ziekte werd verspreid door dolle honden, die zowel mensen als elkaar en andere dieren beten. Om dat tegen te gaan waren maatregelen nodig. Zo moesten in 1743 op last van de provincie alle inwoners van Zuid-Beveland hun

honden binnenhouden of aan de ketting leggen. Loslopende honden moest men doodslaan; eventuele eigenaren kregen een boete. Wie knechten of bedienden had, moest borg staan voor de boetes van zijn personeel. De ter plaatse geldende regels, vaak van tijdelijke aard, werden aan de bevolking meegedeeld door middel van aanplakbiljetten die op de gebruikelijke plaatsen werden opgehangen.

In december 1743 werd het verbod honden los te laten lopen uitgebreid naar de hele provincie, vooral met het oog op het besmet raken van het vee. Drie jaar later deden zich op Tholen enkele gevallen van hondsdolheid voor. Er werden vergelijkbare maatregelen van kracht. Een uitzondering werd gemaakt voor "schaaphoudershonden".

Maatregelen om de verspreiding van hondsdolheid tegen te gaan werden niet alleen genomen op provinciaal niveau. In de achttiende eeuw kwamen bijvoorbeeld ook de steden Vlissingen, Middelburg, Veere en Zierikzee indien nodig met waarschuwingen of beperkende maatregelen. In Zierikzee, een uitvalsbasis voor de kabeljauwvisserij in de omgeving van IJsland, was men beducht voor honden uit dat land; die zouden namelijk extra vatbaar zijn voor hondsdolheid. In 1737 werd door het gemeentebestuur dan ook bepaald dat zeelieden die daar waren geweest, hun honden niet mee de stad in mochten nemen.

Geneesmiddelen en behandelmethoden

Om sterfgevallen door hondsdolheid of de angst daarvoor te voorkomen, waren dergelijke overheidsmaatregelen alleen

Recept voor Personen ~~Van~~ een Dollen Hond gebeten

Een oester schulp van de diepste of holste soort gebrant en fijn gepulveriseerd
10 eieren wit en geel samen brant geklopt, ende met het voort. hooren
poeder gemengt, in een panne hoeken pan met boom olie tot
een rook gebakken. ^{moet} den patiënt speten dat er niets
van over blyft, & Nite gedaen hebbende moet hy te bedde liggen
blyven en in Ser nuren niet drinken.
men Sweet ongemeen sterk daarna, en helpt
altoos.

Recept van een eierpannenkoek met verpulverde as van oesters voor mensen die gebeten zijn door een dolle hond. (Zeeuws Archief, toegang 692, inv.nr. 101, scan 1)

Onder: Samenstelling van een kruidendrank uit 1560 van de Franse medicus Palmarius voor mensen die gebeten zijn door een dolle hond. (Zeeuws Archief, KZGW, inv.nr. 4473, scan 5)

5

Stoort.

Nem de bladen van Wijnruit, ylar kruit,
Kleine Salij, Waasbaer, boomvaxen, alsem
van de gemene soort, menthe, Betonie,
Lijprost, St. Jans kruit, en Kleine constantius
van ieder evenveel, geplukt, gedickeerd in
Hollenaer in de maand Junij het geen men
blijven de Son heeft gediroot. Dit sloot
men fijn tot een Poiser, en men geeft de
Liek een dragma, met Witte Wijn niet lang
Daer van in, gedickeerd. den tijd van 4 da.
gen.

Onfeilbare Remedia tegen een Dollen Hond-
beet.

Smelt een pont gemeen Zout, in een
mingelen Water, daar mede moet men
het betoerde deel wetschen, Sadan, Leijpans
een uur lang, Toedens iets van het voegt te
drinken, laggende Vervolgend een Weinig
meer Zout op de Wond gedickeerd twaalf
uren lang.

niet genoeg. Er was ook behoefte aan mid-
delen en behandelmethoden om de ziekte
te voorkomen of te genezen. Daarbij ging
men ervan uit dat de ziekte werd veroor-
zaakt door een vergif dat bij de beet door
een schuimbekkende, dolle hond in het
bloed terecht kwam. Het was dus zaak de
wond goed te behandelen, bijvoorbeeld
met een poeder, zalf of kruid. Ook moest
je het gebied rond de wond uitsnijden of
met een heet ijzer bewerken, waarbij het
adagium 'zachte heelmesters maken
stinkende wonden' genadeloos werd
toegepast. Bovendien kon je de wond uit-
spoelen met een bewezen effectief middel,
bijvoorbeeld wijnazijn, zout water of een
van de vele speciaal voor deze toepassing
samengestelde kruidenaftrekfels.
Daarnaast werden voedingsmiddelen en
drankjes ingezet om de ontwikkeling van
hondsdoelheid bij slachtoffers van een

Remedie tegen hondsdoelheid van de Engelsman Figg, circa 1765. (Zeeuws Archief, KZGW, inv.nr. 4473, scan 12)

hondenbeet te stoppen of te vertragen. In
de afbeelding staat het recept voor een
eierpannenkoek met tot poeder vermalen
verbrande oesters, waarvan het nut-
tigen een heilzame werking zou hebben.
Daarnaast gingen er recepten rond van
talrijke onfeilbaar geachte kruidendrank-
jes, voorzien van een toelichting hoe je ze
moest gebruiken. Deze waren voor een
deel afkomstig uit de medische hoek. Ze
werden gepubliceerd in wetenschappelijke
boeken, tijdschriften of briefwisselingen
en gingen vaak al jarenlang mee. Zo werd
er in de achttiende eeuw nog wel verwe-
zen naar de kruidendranken uit voorgaan-
de eeuwen, bijvoorbeeld van de Franse
medicus Palmarius (1560).

Recenter waren de remedies van dr. Figg uit Londen (rond 1765), van de Amsterdamse chirurgijn Buchner (1788) en van de Poolse koninklijke lijfarts De Moneta uit Warschau (1789). De remedie van Figg, die beschrijft hoe je een dollehondsbeet moet behandelen, verscheen in april 1768 onder meer in de *Middelburgsche Courant*. Saillant detail: de Engelsman was zo overtuigd van de onfeilbaarheid van zijn eigen remedie, dat hij zichzelf zes keer had laten bijten door een dolle hond. Naar zijn zeggen dankzij het gebruik van de door hem zelf ontwikkelde behandeling werd hij in geen van die gevallen ziek.

Geheime recepten

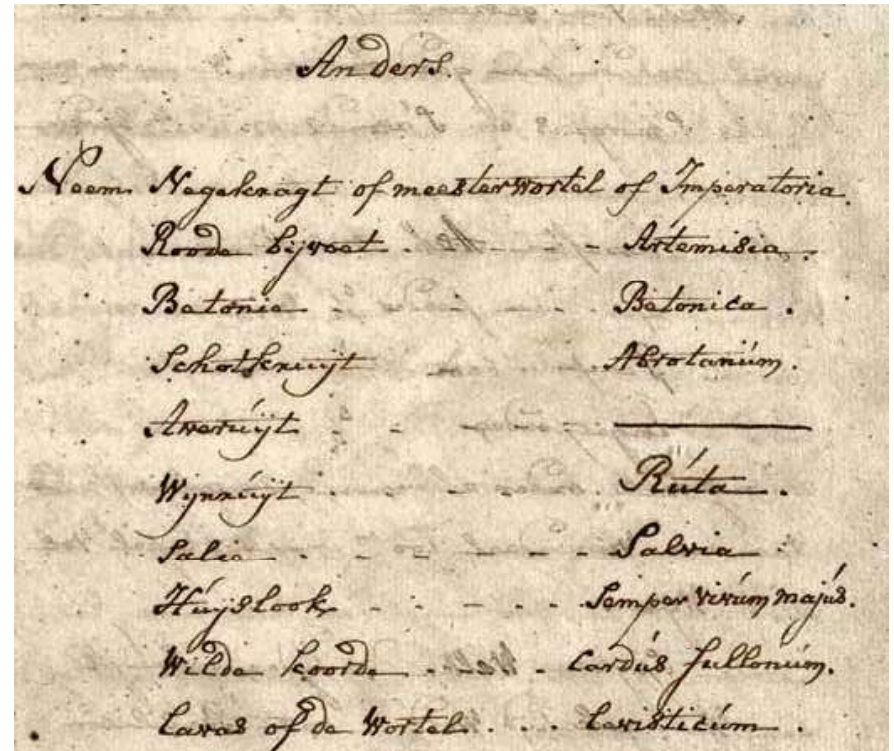
Remedies uit andere bronnen waren veelal geheim. Soms gaf de eigenaar van zo'n arcanum volgens de daarover in omloop zijnde verhalen de formule eerst vrij op

het sterfbed. In een enkel geval zelfs pas na verkregen toestemming van de pastoor die de laatste sacramenten kwam toedienen, om een belofte tot geheimhouding te verbreken.

Door die geheimhouding vormden de behandelingen tegen hondsdoelheid en wintervrees een welkome bron van inkomsten voor degenen die voorgaven over zo'n geheim te beschikken. Om de druk op openbaarmaking te verminderen, beweerden sommige uitbaters van zo'n middel zelfs dat, als de samenstelling ervan bekend zou worden, het niet meer zou werken.

Geheimen ontsluiterd

In enkele gevallen wilden de uitbaters van zulke recepten ze wel openbaar maken als er iets tegenover stond. Overheden bleken bereid voor openbaarmaking in de buidel te tasten. Zo kreeg de provincie Friesland

in 1731 de beschikking over een recept van een zekere mevrouw Hycke Botes uit Ferwerd, die als tegenprestatie een pensioen kreeg voor haarzelf en voor haar zoon. Aan het recept werd vervolgens brede bekendheid gegeven door het te laten drukken en op te sturen naar alle steden en grietenijen (gemeenten) in de provincie. Drie jaar later kregen alle gemeenten in de regio Den Haag eveneens een exemplaar. Ook de provincie Gelderland stuurde aan

Samenstelling van de kruidendrank van Hycke Botes uit Ferwerd, Friesland, die in 1731 werd gepubliceerd door het bestuur van de provincie. De volledige remedie bevat ook aanwijzingen voor het gebruik. (Zeeuws Archief, toegang 692, inv.nr. 101, scan 20)

Samenstelling van de kruidendrank van een zekere mevrouw Retra of Retera uit Doesburg (Gelderland) die in 1744 werd gepubliceerd door het bestuur van de provincie. De volledige remedie bevat ook aanwijzingen voor het gebruik. (Zeeuws Archief, KZGW, inv.nr. 4473, scan 10)

op de verkrijging van een vrij beschikbare remedie tegen hondsdoelheid. Men kon in 1744 terecht bij mevrouw Retra of Retera uit Doesburg. Zij beschikte over een "geheim en gereputeert" recept dat "sedert Jaaren herwaarts met goed succes gebruykt was". Ook zij gaf het vrij. Als beloning zette de provincie een lijfrente van vijfhonderd gulden vast voor elk van haar beide dochters.

Elders kochten overheden of staatshoofden eveneens geheime recepten met het doel ze voor hun onderdanen en in het algemeen belang openbaar te maken. Zo verplichtte keurvorst Maximiliaan III Jozef van Beieren in 1763 alle apothekers om de ingrediënten van een bepaalde remedie op voorraad te houden. Voor het vrijgeven van het recept was hij ongetwijfeld de uitbater financieel tegemoetgekomen. Frederik de Grote, koning van Pruisen, kocht in 1777 "uit waare menschenliefde, voor een aanzienlyke som gelds, van een landsman, in Silesien, een geneesmiddel, tegen den beet van een dolle hond, welk door langduurige ondervinding, probatum (effectief) was bevonden." De *Middelburgsche Courant* publiceerde het recept op de voorpagina van de editie van 7 augustus van dat jaar. Dat het gemiddelde krantenpubliek bereid en in staat zou zijn deze remedie of andere behandelmethoden toe te passen lijkt onwaarschijnlijk. Maar voor artsen, apothekers en eventuele niet-be-roepsmatig geïnteresseerden was het wel-

Deel van een artikel op de voorpagina van de *Middelburgsche Courant* van 7 augustus 1777 over een geneesmiddel tegen de beet van een dolle hond, Berlijn 1777. (ZB, Krantenbank Zeeland)

licht een goed idee om dergelijke recepten ergens te noteren en te bewaren.

Receptenschriftjes

Een van die artsen was de Middelburgse stadsdoctor Samuel de Wind (1742-1803), die vanaf 1766 een praktijk uitoefende aan de Sint-Janstraat in de stad. Hij had een schriftje aangelegd waarin veertien verschillende handgeschreven remedies tegen hondsdolheid waren opgenomen. Een vijftiende recept, dat van de Poolse lijfarts De Moneta, was op losse velletjes toegevoegd. De recepten gaan zowel over kruidendrankjes voor inwendig gebruik als over poeders en zalfjes of andere behandelmethoden van de wond. Het schriftje stamt uit ongeveer 1790. Vrijwel alle eerdergenoemde remedies zijn erin opgenomen.

Een remedie die in De Winds schriftje echter ontbreekt, is die uit Pruisen van 1777. Juist die behandeling werd op Walcheren het meest gebruikt of gepromoot, zo blijkt uit een resolutie van het gemeentebestuur van Vlissingen van september 1778. Het geneesmiddel was verkrijgbaar bij apotheker Gabriël Janssen van Bel en bij alle erkende chirurgijns op de ambachtsheerlijkheden van de stad. Vermoedelijk heeft ook Middelburger De Wind een gedrukt exemplaar van het voorschrift in zijn bezit gehad. Zo'n uitgebreide beschrijving van deze geneesmethode bevindt zich onder andere nog in de archieven van de gemeenten Veere en Zierikzee. Her en der in het land verzamelden ook particulieren recepten, waarbij remedies tegen hondsdolheid of andere ziekten op een los blaadje werden overgeschreven en

in receptenschriftjes of kookboeken bewaard. Deze recepten zijn soms nog terug te vinden in archieven, zoals bijvoorbeeld het archief van de Zeeuwse families Van Deinse-Abresch-Hemmes. Het recept van de eierpannenkoeken met verpulverde as van oesters en de beschrijving van de remedie van de Friese Hycke Botes komen uit dat familiearchief.

Aantoonbaar nutteloos

Recepten zoals hier beschreven werden in de negentiende eeuw nog steeds uitgewisseld of toegepast, zelfs nadat medici en overheden waren begonnen ervoor te waarschuwen en benadrukten dat men na

een beet van een dolle hond altijd professionele hulp moest inroepen. Uiteindelijk toonde de Franse natuur- en scheikundige Louis Pasteur in 1885 aan dat hondsdolheid wordt veroorzaakt door een virus en door een inenting kon worden voorkomen of bestreden. De remedies voor hondsdolheid, die in de negentiende eeuw vaak nog het vertrouwen van talrijke door kwakzalvers op het verkeerde been gezette leken bleven genieten, konden per direct in de prullenbak.

Dolle hond op de vlucht in de Londense straten. Ets met aquarel door T.L. Busby, 1826. (onlinemuseum-debilt.nl)

